

דב סדן / בין תאריך למחציתו

עם זכרון מנדלי זכר י. ל. פרץ

י. ל. פרץ

א

המצויים אצל ספרות יידיש ועתונותה יודעים, כי התאריך של מנין מחצית המאה לפטירתו של יצחק לייבוש פרץ נתקל בתאריך של מנין כפול — מאה תמימה של ספרות יידיש המודרנית. אחזתי לשון תקילה שהיא אחות ללשון תקלה, לפי שהתאריך הראשון כל-כולו וודאי, ואילו התאריך האחרון רובו ככולו ספק. אמנם, לפני שנתיים ומעלה, ואם לדקדק: ביום כ"ט תשרי תשכ"ג, מלאו מאה שנה להופעת הגליון הראשון של „קול מבשר“, תוספת יידיש לשבועון העברי „המליץ“, ובו נדפסו כמה וכמה חיבורים נחשבים, אם בשירה, אם בפובליציסטיקה וביחוד בסיפור, שכן ניתנו בו בהמשכים „דאָס פּוילישע יינגעל“ ליצחק יואל לינצקי ו„דאָס קליינע מענטשעלע“ למנדלי מוכר ספרים, ורשמם בקהל המשכילים ופשוטיהעם היה גדול, ששני הסיפורים, השרויים בענינם וברוחם בחללם של שלהייהשכלה, היו מצויינים בריאליסטיקה של תיאור ובחריפות של סטירה, והעיקר בלשון, שחיתוך-דיבורו של עם נותן בה שבעה מיני חן, והקוראים בימים ההם, אפילו הבחנתם דקה משהיתה, לא היו יכולים, על פי הסיפורים האלה שהתחרו זה בזה במעלות ובמעלה, לדאות מראשית אחרית, דהיינו שהראשון ייעצר בדרך עלייתו כדרך שנעצר עד שאין כשיכחתו, והאחרון יפליג כדרך שהפליג עד שאין כזכרונו, ואדרבה, כמה סימנים מעידים, כי אילו נערך בימים ההם משאל, מה סיפור נחשב מחברו, היתה הכף נוטה ומכרעת לא לצד מי שזכור וקיים אלא לצד מי שנשכח כאילו לא היה. והנה כתום שנת המאה ל„קול מבשר“ הוצבו לו כמה ציונים. ואם לא אטעה, היתה הפתיחה בירושלים דווקא — בחוג ללימודי יידיש באוניברסיטה שבה נקבע מחזור-שיעורים לכה, ובהוצאתו יצא לאור מבחר-הדברים בסיפור, מאמר ושיר, שנדפסו ב„קול מבשר“ בשנים 1863 עד 1869, וכך ניתן מצע לעיון ודיון של ממש באותו כתב-עת נדיר, שלא נתקיימו הימנו אלא שניים או שלושה קומפלקטים. ואילו בגולה נתפרסם תחילה קונטרס עממי ונדפסו קצת מאמרים, שניכר היה בהם שכותביהם לא קראו את „קול מבשר“ אלא חזרו ברוב דברים שלהם על מעט דברים של אחרים. אולם מקץ כשנתיים ימים נתגלגל התאריך של תום יובליים כדמות חג המאה של ספרות יידיש המודרנית, שטבורה חגיגת „דאָס קליינע מענטשעלע“, כנקודת-מוצאה של הספרות הזאת, וכבר נתגבהה בזה תולדות דברים בעליפה ובכתב. תנופת ניסורו

של גלגל היובל היתה בבואנוס איירס, ולימים נמשכה לה ניריירוק, וזה מקרוב נצטרפה לה גם תל־אביב ועצם התנופה מוסיפה והולכת בפומבי רבתא. ספרות יידיש נפתולי מלחמתה לקיומה והמשכו, המצריכים רוב גבורה, יפים לה ימי־שמחה, אלא שהתאריך, שבו נתלתה וכדרך שנתלתה, צריך בדיקה. הפותח את ספרות יידיש בדורות האחרונים במנדלי, בין שסיפורו הוא לה, לאותה מסכת חגיגה, עילה של ממש, בין שהוא לה אמתלא המתראה כממש, מעוול קודם כל את קודמיו, בוני הספרות הזאת, שסללו את דרכו לפניו. הוא מעוול את מנדל לפין, שהפליא לעשות בשתי הלשונות, בלשון יידיש היונקת ממקורה של לשון־העם על קסמיה וסממניה, ובלשון העברית היונקת מרבדיה המאוחרים ועיקרם לשון חכמים, הוא־הוא שמנדלי הלך, במעשה הלשונות, בעקבותיו ועשה כמתכונתו, אלא שהרב אמנותו מצומצמת על לשונו, שענינו אינו יוצא מתחומה של הוראה, כנוסח משכילי הרבים, ואילו תלמיד תלמידו (חוג ז'יטומיר וביחוד מרדכי סוחיסטאב) אמנותו כנוסה בתחומה של יצירה, שעיקרה רקמת סיפור על מלוא רחבו בתיאור־הוויה ועל מידת עמקו במיצוי־נפש. הוא מעוול את א. ד. גוטלבר, שעמידתו גם היא בשתי הלשונות, רוב דבריו בלשון העברית, ומיעוטם בלשון יידיש, שהיה גם פוזיציה נחשבה בביוגרפיה של מנדלי והפגישה עמו בקאמיניץ מנקודות־ההכרעה בה. אמת, לא היה בו לא מכוחו של לפין לפניו ולא מכוחו של מנדלי אחריו בהשגת תואם החיות בשתי הלשונות, וקיים לכרחו את המרחק עדי־הקצה — כאן מליצת־מקרא וכאן ניב־עם, — שלא יכול היה לקרבו כדרך שקירבו הם, שקיימו בלשונם העברית תפוס לשון אחרון; עם זאת אין להבין על מה „דאס קליינע מענטשעלע“ או „די טאקסע“ קרויים ספרות מודרנית ואילו „דער גלגול“ או „דער דעקטור“ אינם קרויים כך. והוא מעוול ביחוד את ישראל אקסנפלד, שכלכל כתיבתו בלשון יידיש בלבד ושלא שיחק לו מזלו ורובי כתביו אבדו, והיא אבידה שאין לה תמורה, אך גם מה שנתקיים, הרומן „דאס טערנטיכל“ והקומדיות, מניח פתח לאמירה מפורשת, כי כל מה שאתה מוצא במנדלי, אתה כבר מוצא בו — שבח של פרוזה, ממש של תיאור, חיות של שיחה, אמנות של דיבור, אלא שמנדלי כוח אמנותו הנפלא עילה את היסודות של קודמו ועשאו קומה גדולה, חטיבה שלימה. הדרי שלושת הקודמים שפירשנו אף הם קודמים היו להם — תלמידי מנדל לפין, שהם כאסכולה שלימה, בראשם יוסף פרל, האנונימוס של „גינארטי וועלט“ — לענין הקושיה, מי מסתתר מאחוריו, הרי שלאחד שבטלה ההשערה הרפויה של מאכס ארין, שהרמיה על לפין, נשתירו שתיים השערות, של ר' מרדכי ב־יחזקאל שערורני לבקשו ביעקב שמואל ביק ושלי המעז להציע את יצחק ארט, הצד השווה ככאן וכאן לפניו הנחה שהוכחה מנגינה לעתיד לבוא. על כל פנים יסתתר מי שיסתתר, ודאי היה מאשלי רברבי של חבורת המשכילים. והוא הדין באנונימוס של „אלטער לעב“, נוסח רובינזון, שראשיתו בסביבת לבוב ואחריתו כשל כל הרובינזונים, אלא שבין ראשיתו ואחריתו עושה תעודת ההשכלה את שלה בהוכחה ותוכחה, וגם עתה אין יודע מי מסתתר מאחוריו, ואין אלא לסמוך על ערותו של מנדל נייגרשל שדאה בטדנופול טופס הספר ורשום עליו כמחברו יוסף ויטלין (אבי זקנו של מי שנקרא כשמו והוא כדרך נכדיהם של משכילים, סופר לעם־נכר ובלשונו). ואין צריך לומר שלמה אטינגר, בעל מדרגה בקומדיה ובמשל, שפלס־אמנותו מקיים יציריו מעבר למגמתם, מגמת משכילים מלומדה, וערכם ערך, היא תכונה שאתה מוצאה ביצירי יידיש של משכילי אשכנז, אלו הקודמיות של איציק אייכל ואהרן וולפסון, וחובה היא שלא להעלים דעתי, שהיום עודה בחזקת ווטס ספראטום אך מחר־מחדתיים יצפצפו האנקורים מעל הגגות: ספרות הדורות האחרונים, בין העברית בין היידיש, אי אפשר לקבוע לה פרשת־בראשית, הנעוצה בשרשי ההשכלה בלבד, ונמצא לענינו עתה, כי על העיוולים שמתעוולים מקורותיה האידיאלוגיים של ספרות זו, בתחומה של ההשכלה, אשר „קול מבשר“ וסופריו הם סניפיה המאוחרים, נוספים העיוולים שמתעוולים מקורותיה המנטאליים של סופריה בתחומה של החסידות המתנגדות, שאם אתה נוטלם אפשר שאין אתה נוטל מרוחה של הספרות אך ודאי שאתה נוטל מנפשם של סופריה. על כל פנים לא נכחיד דעתנו, כי צמצום הקונטקסט שבהיס־טוריה ובספרות, כדרך שנהגו בו עתה עם הכרזה של ראשית שאינה ראשית, ובלבד להרוויח מספר עגול, כמספר המאה, היפה לברכת המועד, היוקו מרובה מתועלתו, ומטעם פשוט למדי, שבודותו מרובה מאמתו, וביותר שהם מעוולים בו במנדלי גופו, על דרך חציצתו לתרי מנדלי, הכל לפי לשונו, כביכול אמירתו, כי הוא נושם בשתי הנחירים, אילו שתי הלשונות, פירושה, שהוא נהג בהם סירוגים, סותם אחת ומרווח אחת וכבר נמצא מורה־הוראה שחגג את חג המאה במעגל, שבו נראה „דאס קליינע מענטשעלע“ כראשית פסיעה בדרך לפרשה הצ'רנר

ביציאת והכרזתה את יידיש כלשון הלאומית (ושכח כי על אותה ה"א הידיעה נחלקו הדעות ונדחתה) ולא נוכל אלא לומר להם, לאותם חוגגים, בחינת לא יירד בני עמכם. ושמה לא מקרה הוא, כי חבורה של תלמידי חכמים באוניברסיטה העברית בירושלים שוקרים על מהדורה אקדמית של מנדלי כולו, בשתיים לשונותיו. כל גישה אחרת, כפי שעולה משלשלת הדגשים של חג המאה, מטילה את מנדלי במיטת סדום, המקצצת את מחציתו, אם לא למעלה ממנה.

ב

היא אזהרה לדיון ודרך-הדיון בתאריך של מחצית המאה, שאינו מדומה, אלא ממש מכל ממש — לפני חמישים שנה נפסקו חייו של מי שניחנים בראשו, ובדין הם ניתנים, שני כתרים: כתרו של אחד מגדולי האמנים של ספרות יידיש וכתרו של אחד מגדולי קברניטים של תרבות יידיש, אם לא הגדול בקברניטיה. אבל מי שישתפק בבינה בתעודתו הכפולה ולא יזכור ולא יזכיר חלקתו בספרות העברית וחיבורו בה ואליה, וממילא יגזול את כתרו השלישי, או יפחות ממשקלו, לא זו בלבד שימעט דמותו אלא יעוות אתמו. ונראה, כי שמואל ניגר הוא שחש באותה סכנה ובספרו על י. ל. פרץ הקדיש לה לחלקה העברית של יצירתו תשומת דעת, ששיעורה ופירוטה עשויים להיראות כגדישה דיספרופורציונאלית, עד שאין להמלט מן הרושם, כי החוקר נהג בו על דרך ההמשלה של הרמב"ם בענין כפיפת המקל. להצדקתה של מידה זו ניתן לומר, כי היא באה לא בלבד להזכיר אותה חלקה לכל העשויים לשכוח או להשכיח אותה, וביותר לאלה שאינם מכירים אותה ואף אינם מסוגלים להכירה מחסרון ידיעת הלשון העברית — (ולא מעטים הם בין מחברי אלפי המאמרים שהביבליוגרפיה על י. ל. פרץ משופעת בהם) — היא באה כביכול להזכיר אותה לבעל החלקה עצמו, שהרי תכונתו כסופר כפול-לשון, היא בחינת מאזנים, שכפותיהם היו תחילה כמעיונות, ואחר-כך הכף האחת, היא כפה של העברית, ירדה והלכה, והכף האחרת, היא כפה של היידיש, עלתה והלכה, ולפי שעלייתה היתה גם עליוה, והשגתו והישגה בה התמידו והתמידו, עלולה היתה הכף שירדה והלכה להיראות, ואף נראתה, לא בלבד כטפילה לעיקר, אלא אפילו כאפיזודה, שהמתעלם ממנה הוא כמתעלם משלוחה שנגרעה או נתגרעה ולא משורש, שאפילו המשכו הגלוי נפסק, פעולתו הסמויה נמשכת והולכת. אלא אף חובת ההזכרה של החלקה העברית, שרבו שוכחיה ומשכיחיה, דין שתישמר מפני דרך הגזומה, וכשם שניתן להבין על מה שמואל ניגר, בספרו המיועד לקהל קוראי יידיש, ראה להרחיב את הדיבור על החלקה העברית, ניתן להבין, על מה המהדורה המקוצרת של ספרו, המיועדה לקוראי עברית (י. ל. פרץ חייו ויצירתו" בתרגומו של שמשון מלצר, הוצאת "דביר" בלא ציון שנת הדפוס) מחקה קצת אותה סאה גדושה. שהרי דיון, המכוון למרכז האמת, מחויב בקביעת פרופורציה נכונה של זיקתו היוצרת של הסופר לשתי הלשונות, בין מבחינת הכמות ובין מבחינת האיכות, כשם שהוא מחויב בהסבר, מה גרם לו לשוני הזיקה, ולשם מיצויו של ההסבר לא די בהשוואה הנחוצה לעצמה, של בדיקת השוני הזה במערכת בני דורו — וכדוגמה לפרופורציה הפוכה: ת. נ. ביאליק — אלא חובה לעמוד על גורמיו וצידו-פיגורמיו, כדי להבין, על מה מנדלי נהג בשני קולמוסיו בתחילתו ובסופו, כשהאמצע, בו נהג בעיקר קולמוס אחד, הכריע על סופו והוא חיוק קלאסיותו הכפולה, ועל מה שלום עליכם ניסה לנהוג שני קולמוסיו הניח עד-מהרה קולמוסו אחד והפעיל כמעט כל ימיו קולמוסו אחר, באופן שקולמוסו אחד חרת משעול, וקולמוסו אחר סלל דרך המלך, על מה י. ל. פרץ נהג כדרך שנהג ומכוח מנהגו עלה לו מה שעלה וכדרך שעלה. לכאורה, ההקבלה בתחומה של שלישיית הקלאסיקה עשויה לזרות על השאלה אור של ביאור נאה: מנדלי, שכוחו עמד לו להגיע לאותה שלימות אמירה, על רמתה ומתיחותה בשתי הלשונות, אחת אחת לפי טיבה ומחצבתה, לא ויתר על הכפל ומה שימי עמידתו העלו לו ביידיש השלימו לו ימי זקנתו בעברית, וזכה לנס, שהבת ילדה, או לפחות: יילדה, את האם; שלום עליכם, שכוחו, ואולי אורך-רוחו, לא עמד לו בכך או בדומה לכך, ויתר בראשית-המסילה, על האם וטיפח את הבת בלבד, וטיפוחו ברכה, שנתמצתה לו כל שפעת-הביטוי של העם, קצתה בתיאור ורובה בשיח, ואילו י. ל. פרץ לא ויתר, אמנם, עד-מהרה, כדרך שוויתר שלום עליכם, אך לא יכול, ולימים אולי אף לא רצה, לעלות בקו המתיחות שעלה בו מנדלי, ונפתל בין הלשונות ונתיב-נפתוליו הרחיק הרבה, אך סופם וויתור. לענין אמירתנו: ולימים אולי אף לא רצה, הרי כוונתה היא לא בלבד לכך, שנהג

על דרך מסירת־הקולמוס, שהרי כך נהג מנדלי לפניו וזלמן שניאור אחריו, שמסרו יצירי־ידיש שלהם בידי תורגמנים, אבל הם, לא היו להם מעשי־תרגום אלה אלא כמיני טיוטה, שטרחו בה בחינת עורכים לפי שיטת־שחור־על־גבי־שחור, עד שכמעט לא נשתייר הימנה כל־מאומה, ואילו הוא לא היתה בו כאותה הקפדה, וכמה וכמה מדבריו, שנוסחם העברי מוחזק כשלו ממש ונכלל כשלו בכתביו, אינם אלא מעשי־תרגום של מי שיכלתם רחוקה, מרחק רב, ממדרגתו. לא; אמירתנו: ולימים אולי אף לא רצה, משמעות נוספת לה — כפלת־עודתו, האמן שבו הגדור בעיקרו בספרות־יידיש והקברניט שבו שהרחיב את הגדר כדי תרבות־יידיש, לא היה עשוי לעודד את המשך הנפתולים של כפלת־לשונות ולהגביר את מתיחותו; ודיה סקירה על פני עשרת הכרכים שיצאו בעברית, בהוצאת „דביר“ להעמידנו על כך, מה וכמה כתב בעצמו ומה וכמה צריך היה תרגום (מעשה שמשון מלצר), כדי שנראה בעליל תולדת התרפותם של הנפתולים האלה לתחנונית.

ג

ההבדלה שבין האמן שבו ובין הקברניט שבו אף היא עשויה להעמיד על ייחוד־מעמדו בשל־י שיה הקלאסית, מבחינת יחסו של הציבור אליו. מנדלי, שיצירתו, ביחוד בשיא־גיבושה, היתה בחינת היהלום המלוטש — נהגה כלפיו מידה של הפלאה; שלום עליכם, שיצירתו הניגרת ברהטתה היתה בחינת הזהב הרוחח — נהגה כלפיו מידה של אהבה; ואילו י. ל. פרץ, שיצירתו, המשנה גווניה ככרום, היתה בחינת הכסף החי — נהגה כלפיו מידה כפולה, שאפילו נמזגה להם להסידוי, יסודותיה הנפרדים בעינם עומדים — מידת הוקרה מזה ומידת פולחן מזה; כשהמידה הראשונה מכוונת בעיקר לאמן שבו, שכל ימיו היה ריב לו עם רוחו, והרבה גלגולים חי ביצירתו הרבה תמורות ידע בה, ואילו המידה האחרונה מכוונת בעיקר לקברניט שבו, או אם מותר להעזר בכינוי: האדמ״ר שבו. כי אמנם כאדמ״ר היה וביתו כחצרו של אדמ״ר היתה, ומפי עדים מהימנים, מספרי זכרונות, ידענו, כי ביתו רב־הרחש נעשה מרכז גדול, והוא עצמו מוקדו, שופע ומשפיע על כל סביביו, טופח ומטפיה, בעל תורה שלימה, שהלכות לה והליכות בה, והעיקר: הוא עצמו היה גם תחילת גרעינה גם ביכורי־פריה של התנועה הקרויה תרבות יידיש חילונית ומדרנית, שהרבה הסתעפויות לה; ולא עוד אלא דומה עלינו, כי לא נגזים, אם נאמר, כי התנועה הזאת, אשר גם עתה, לאחר שברונה בגיא ההרגה, ולאחר משבריה בארצות פליטתה, כוחה עמה, הגיע בו לתודעת־עצמה, ברורה ושלימה, ומלפניו יצאה להישגיה ולתעיותיה, לנצחונותיה וכשלונותיה. כדוגמת־בוהן לכך ניתן לראות את ועידת צ׳רנובין, שמנדלי ושלום עליכם נעדרו ממנה, אך י. ל. פרץ היה בה כנפש הראשה, שאילולא הוא ולא עמדו לה לא שלום אש והרש דוד נומברג מזה ולא נתן בירנבוים וחיים זיטלובסקי מזה ואף לא מתתיהו מיזיש להצילה מהרפתקה קטנה, וספק אם היתה נעשית מה שנעשתה לדבקה, דגל וסמל, כמעט מיתוס, בין לאלה ששמרו על מה שביקש י. ל. פרץ לשמור ובין לאלה שהפליגו הרחק ממנו, ותחת לקיים גשר, מוצק או רופף, בין הלשונות, אם במתן הבכירה לפני הצעירה אם איפכא, הרחיבו מחיצה עד שנפצרה תהום ביניהן.

וכאן שורת הדין נותנת שלא נשכח מה פירנס את התהום, שגדלה והלכה, כאפשרות וכמציי־ אות, הלא הוא פילוג העם, המונח ביסודו של פילוג האורינטציה ההיסטורית שלו, כששני קטבי הפילוג נעזרים, האחד בלשון אחת והאחר בלשון האחרת, ותחת החזיון של הסופר כפול־הלשון בא החזיון של הסופר יחיד־הלשון, ודאי נכונה ההנחה, כי בדור ההוא ולאחריו מצעם של יחיד־הלשון מזה ויחיד־הלשון מזה, כמצעם של כפול־הלשון — אותו עם עצמו, אותה הויה עצמה, אבל שוב לא אותו קהל עצמו, שהמציאות עשאתו, ביחוד באגפי הקצה, שני מיני קהל, קהל ולשונו, קהל ולשונו, והפרוגרמה שייעה לו לאותו פירוד והסתייעה ממנה, והדברים ידועים.

הלכך ביום זכרוננו של י. ל. פרץ אפשר שהבא להעלותו ירהרה, האם יקדים את הדיבור על האמן שבו ויאחר את הדיבור על הקברניט שבו, אבל בין ינהג לפי סדר זה או חילופו, דין שיזכור, כי לפניו מטבע, שמי שאינו יוצא ידי חובת בינתו בשני צדדיו, פורש מהערכת־יסוד המחייבתו קביעת גופה של עובדה ואשר אך לאחריה מתרת הערכת־מישנה בחינת דין הניין לן ויתהון לא הניין לן, כדרך ההערכה הפשוטה ביחוד פה ועתה והסבורה, כי אם ירושת האמן חשובה כירושתם של הכל, אין ירושת הקברניט חשובה כירושתם של הכל, כי אם האמן יצא

מלפני חיותה של הלשון העברית וטיפוחה, ואף היה במטפחיה ומיטיביניבה, הרי הקברניט שבו לא הולך אליה, ואם הרגש שבו יצא מלפני זכר ארצנו, ארץ ישראל, הרי ההגות שבו, לא כל שכן התכנית שלו, לא הוליכה אל ממשותה, ונמצאת המציאות, שאנו שרויים בה פה ועתה, נצמחת מתוך תנועה, שהוא והנמשכים לו היו יריבים לה, וממילא הבלטה, לא כל שכן מופלגת, של אמירה בודדה ואפוריסטית שלו, שנאמר בה: ציון אין שפיץ [= ציון בראש], כשטושה של אמת.

אבל היא הנותנת דווקא, כי אותה הערכת־מישנה לא תיעשה פה ועתה בלא הערכת־יסוד, לאמור, כי לא תיעדר הערכת הקברניט, שהרי הסופר ידוע גם ידוע — כתביו, בנוסחם העברי, זוכים למהדורות הגונות, כוח אמנותו ואמינותו מקיימים ערכם של יציריו מעבר למקומם וזמנם, סיפוריו נלמדים בבתי הספר שלנו לדרגותיהם, והם חביבים על יציאי גליות שונות ועל ילידי ארצנו, ואף נעשו ענין להמחזה ולהצגה, כמה וכמה רחובות בערינו קרויים על שמו, וכן קרויה על שמו הוצאת ספרים בתל־אביב — היא דווקא ממשיכה מצד מה את המסורת למן האלמנה והאחים ראם עד „אחיאסף“, דהיינו שהיא מוציאה ספרים גם בידיש גם בעברית, ואף חידוש בה: ספרים היוצאים, דף כנגד דף, בשתי הלשונות, וכן נקרא על שם המחזה הנודע שלו „די גאלדענע קייט“ [= שלשלת הזהב] רבעון לעניני ספרות, שנוסד בידי הסתדרות העובדים, באופן ששמו וזכרו ופעלו קיימים ועומדים.

ד.

ולענין הדיבור על הקברניט, הרי ניתנה זה מקרוב שעת כושד נוחה לכך, — בערב פסח מלאו שבעים שנה לראשית ההנהגה הרוחנית הזאת, וזו היתה ראשית צנועה ביותר — הלא הם הקונטרסים המכונים „יום טוב בלעטלעך“, שיצאו בערבי המועדים, או בערבי יום־צום, ואפילו לערב־שבת סתם. צמד סגולותיו של י. ל. פרץ פתח פה בעשייתו — הסגולה האחת, סגולת האמן, הסגולה האחרת, סגולת הפדגוג, שעשו קואליציה מחושבת ביניהן: בעוד הסופד מגיש לו לקהל הקוראים הרחב, לעמך, חטיבות ספרות מעולות, שיר וסיפור ומחזה, הרי הפדגוג מגיש לפניו פרקי השכלה הגונים, שיעור ולימוד הוראה, ומי שכותב בקולמוסו אחד דבר נובילה ביסוד אמנות דקה ומבריקה אינו חושש בקולמוסו אחר לכתוב דבר שיעור ביסוד פופולאריות עבה ואפורה. ודומה, כי האחדות, ביתר דיוק: בקשת האחדות, של שתי הסגולות האלו, ששיאיה בנקודות המזיגה של האמן והקברניט, אף היא שחזקה את יחס חסידיו אליה, שנגדר לנו כיהס של פולחן. נסתפק בעדות אחת מרוב העדויות והיא של השחקן המחונן והמשורר העדין, מארק שווייד, שהיה קרוב אליו במיוחד, מתוך שהיה משמש לפניו — הוא מקדים לו לספרו רב־הענין („טרייסט מיין פאלק — דאס לעבן פון י. ל. פרץ“, ניריורק 1955) פרולוג, שהריני נותנו בזה בתרגומי:

האדם, שחינו מתוארים בספר זה, הוא הבכואה הנהירה של יהדות־פולין. רבים לאי־ספור מבני־עמו נודדים בנצה. דבר זה עוטר את הילת־פעלו שלהביות מקודשות. הוא נערץ על אנשי־העם, שרוממם באהבתו ובאמנותו. הנשמות הטהורות של פשוטי־אדם, אשר הוא שר להם, עלו בעש־הקרבנות לשמים חתומים. אך שירתו עליהם נשמעת לפנינו כזימרה לחיים.

הוא חונן לדומם נשמות פשוטות מארמתו ולהעלותן לאור השמש. הוא ירעם עד עומקם ולבו הגדול הלך עמהם ברום. כוחו היה בשירת הרוממות. כל מה שהאדם היה קטן יותר, כן גדלה אהבתו אליו. כל שמעמדו היה נחות יותר, כן הגביה לרוממו.

בשירה זכה להפשיט מעל איש־העם את חילו והלבישו שבת.

כופרים הלכו עמדתו אל אלהים, ששוב ניתן להאמין בו. דודו הלך עמו להחליץ מן החושך. עמו היתה הדרך נלבבה יותר ואזרה יותר.

בהייו השתקף הרבה מתפארת העם הלוהטת, אשר בגללה היה נאהב ויצידותיו מנוצצות ככוכבי־אור בליל־נצחים.

שרידים, אשר הוא הצהילם ורוממם, מכלים את חייהם בארצות־נכר, רחוקים ממולדתם. להם מלוא־דיוקנם של חיוו הוא זכר־שירה, אשר בת־קולה לא נדמה.

האמנם, עם קריאת דברים אלה וכאלה לא יתיצב י. ל. פרץ כמי שחסידיו רוקמים שבחיו כדרך חסידי פולין ואוקריינה שרקמו שבחי צדיקיהם; האמנם אין הם מרטיטים את לבם של

י. ל. פרץ: לאחר חמישים שנה

אלה, המרובים ביחוד פה ועתה, שהיו חסירי האמן ומתנגרי הקברניט, שיהו מתעוררים גם הם, לראות, לאחר מעשה ההפרדה וניתוח, את פלא־המזיגה שבאחרות סגולתו הכפולה. הלכך נחזור לענין „יום טוב בלעטלעך“, שבכור קונטרסיו יצא לאור, לפני שבעים שנה, ופתיחתו עשויה כשיחת הקונטרס עצמו באזני קוראיו, והריהם בתרגומי:

הפסח ממשמש ובא ואני מזמינכם לסדר:

קבלוני!

לא אעלה לכם בדמים מרובים, כופתאות אינני אוכל.

אף אל תכבדוני במרור. גולדתי עמו. אנא, אל נא תצוני למנות את המכות, למצריים מחלתי משכבר.

וזה בכלל ברכה לבטלה; ממכות נכתבות או נדפסות לא חלה עדיין איש.

אף תפטרוני משפוך המתך! עורני צעיר למדי, אל תרעילו את דמי בנקמה... הריני מקווה לימים טובים מאלה ואינני רוצה לקלל, אפילו עובדי־גילולים, אף אינני רוצה לומר לשנה הבאה בידושלים, כי מדיבור לא יבוא עיבור.

אך זאת ארצה — לאחל לכם, כי לשנה הבאה תשכחו את כל המה־גשגשה, לדבות עבדים היינו..

ו... כשתפתחו את הדלת ותקראו באמת, לא כמו היום בלשוננו של לבן האדמי, כל דכפין ייתי ויכול, אל יכנס איש, שלא יצטרך ליכנס!

דברים מעטים אלה, שכתבם לפני שבעים שנה בדיוק, הם בחינת הפוך במ והפוך במ, שרוב תכניתי של הקברניט כלולה במ, וממרחק־הימים אנו רואים עד־כמה עוברת של התכנית עשוי להעלות מלוא־הסכמה, כשם שאנו רואים, עד־כמה הוא עלול להעלות מלוא־מחלוקת, כי כשם שהדרכים נתאחרו בו כך אף נפרדו ממנו.

מה היה בכל הדרך הארוכה ורבת המעש למן „מאָניש“ עד שיצאה נשמת משוררו בטרה, הלא צדור הוא בכתביו, ולואי ונזכה לענין י. ל. פרץ למה שזכינו לענין מנדלי שהאוניברסיטה שלנו יתקיים בה המתחיל במצוה אומרים לו מרוק, שכשם שהתחילה במפעל הוצאה אקדימית של זה תמשיך במפעל הוצאה אקדימית של זה, והיתה נחלתם השלימה נחלת ישראל.